

В. В. Глизнер

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

РУСИФІКАЦІЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлюється політика русифікації Східної Галичини російською окупаційною владою упродовж осені 1914 – літа 1915 рр. Досліджено ставлення російської окупаційної влади до української інтелігенції, культурно-просвітницьких гуртків та україномовних шкіл і намагання окупантів знищити українську мову.

Ключові слова: окупація Східної Галичини, російська мова, українська інтелігенція, періодичні видання, навчальні заклади.

В статье идет речь о политике русификации Восточной Галичины русской оккупационной властью на протяжении осени 1914 – лета 1915 гг. Исследовано отношение русской оккупационной власти к украинской интеллигенции, культурно просветительских кружков и украиноязычных школ и попытки оккупантов уничтожить украинский язык.

Ключевые слова: Первая мировая война, оккупация Восточной Галичины, русификация, украинская интеллигенция, периодические издания, учебные заведения.

In the article lights up the policy of rusifikation of East Galychina by Russian occupational power from the autumn 1914 to summer 1915. Investigational attitude of Russian occupational power toward Ukrainian intelligentsia, in a civilized manner elucidative groups and Ukrainian-language schools and attempt of invaders to destroy Ukrainian.

Key words: World war the first, occupation of East Galychina, rusifikation, Ukrainian intelligentsia, magazines, educational establishments.

На сьогоднішній день немає ґрунтового монографічного дослідження, яке б охоплювало усі аспекти політики російської окупаційної адміністрації в Галичині у 1914–1917 рр., так як упродовж тривалого часу дане питання з ідеологічних міркувань замовчувалося, а нерідко – фальсифікувалося. Досі немає ґрунтової монографії, присвяченої цьому складному періоду розвитку іноземних державних інституцій в Східній Галичині, відсутні регіональні комплексні дослідження. Тому ця проблема продовжує залишатися однією із важливих завдань історичної науки. Східногалицьке питання, особливо його окремі аспекти, потребують подальшого поглибленого вивчення.

Зважаючи на недостатнє вивчення даної проблеми, автор поставив собі за мету розкрити русифікаторську політику російської окупаційної влади у Східній Галичині в серпні 1914 р. – червні 1915 р.

Невід’ємною складовою дослідження проблеми Першої світової війни, що дасть можливість її комплексного уявлення, є політика російської воєнної адміністрації у Східній Галичині у 1914–1915 рр. Показ неоднакового ставлення окупаційних властей до населення краю різної національності, утисків й репресій, яких найбільше зазнали українці, зумовлений неоднозначним, а деколи діаметрально протилежним висвітленням тогочасних подій у сучасній українській та зарубіжній історіографії [1].

Очільники тогочасної Росії хотіли максимально розширити зовнішній простір державного комплексу шляхом політичної інкорпорації західноукраїнських земель та раз і назавжди розв’язати українське питання. У Петербурзі усвідомлювали, що цього не можна було досягти, допоки існував «центр мазепинського руху», де наявність політичної свободи і воля до національного й культурного розвою постійно підживлювали українську ідею. Про свої плани щодо Галичини дав яскраво зрозуміти і Верховний головнокомандувач великий князь Микола Олександрович у маніфесті від 18 серпня 1914 року: «Та не буде віднини під’яремної Русі! Надбаня Володимира Святого, земля Ярослава Осмомисла, князів Данила і Романа, скинувши ярмо, піднесе стяг єдиної, великої, неподільної Росії... І нехай pomoже Бог царському своєму помазаннику, імператору Миколаю Олександровичу завершити діло Івана Калити» [5, с. 6].

У вересні 1914 р. російські війська зайняли Східну Галичину і давня мрія російського царату про захоплення Галичини на короткий час здійснилась. Графа О. Бобринського призначили генерал-губернатором Галичини. Своє ставлення до українців Г. Бобринський виклав у програмі:

«Східна Галичина і Лемківщина – давня невіддільна частина однієї великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх устрій повинен бути оснований на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядки» [13, с. 19].

За словами М. Грушевського, «у всіх ворогів українства заявила тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство дорешти в самому жерлі його, яким уважали вони Галичину і на всій Україні Російській. «Кінець українству» – таке було гасло російської адміністрації» [3, с. 529].

З гарячковою поспішністю окупаційна російська влада з перших днів окупації Східної Галичини заходилася нищити все українське. На початку жовтня 1914 р., згідно з розпорядженням Г. Бобринського, відбулися обшуки приміщень і арешти у Львові. Під час обшуку в приміщеннях страхового товариства «Дністер» жандарми вилучили декілька тисяч примірників «Кобзаря», а при огляді каси конфіскували фонд товариства «Просвіта» на суму, еквівалентну 100 тис. російських рублів. Обшуки також відбулися в Іпотечному банку, соборі Св. Юра, Національному музеї тощо [9, с. 308–310].

У середині лютого 1915 р. у Львові російські жандарми кинули за ґрати близько півсотні українських діячів. На початку березня 1915 р. Східну Галичину накрила чергова хвиля арештів – було ув'язнено близько 300 українців, переважно представників інтелігенції [9, с. 311]. У Львові арештували 60 українців, серед них: директорів «Дністра» – С. Федака та В. Охримовича, директора «Народної торгівлі» Заячківського, адвоката М. Шухевича, редактора часопису «Нове слово» М. Курцебу, урядника університетської бібліотеки Б. Барвінського, гімназійного професора о. Я. Левицького [4].

Особливо масованих атак із боку російської адміністрації зазнала греко-католицька церква – цей символ західноукраїнської самобутності. Однією з перших жертв російської окупаційної влади став митрополит А. Шептицький, котрого 19 вересня 1914 р. було заарештовано й вивезено до Росії, де він перебував до весни 1917 р. Окрім митрополита, росіяни арештували ще 80 осіб греко-католицького духовенства, в тому числі Й. Боцяна – ректора духовної семінарії, С. Юрина – золочівського декана, М. Цегельського – кам'янка-струмилівського декана, М. Яцковського – канцлера Львівської митрополичої консисторії [10].

Газета «Діло» повідомляла, що в часі російської окупації у Львівській єпархії було арештовано і померло 22 священники зі Львова, Рогатина, Радехова, Ліщина, Перемишлян. У Перемишльській єпархії російська влада заарештувала і закатувала 33 священники, в Станіславській – 5 [11].

«Поголовно вислано українських священників, – писав історик М. Грушевський, – або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Усе те нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без різниці, жінок, дітей, старців, хворих і калік. Скільки таким способом знищено людей, се переходить всяку ймовірність» [3, с. 529].

Були закриті усі українські часописи. Останній номер газети «Діло» вийшов 5 вересня 1914 р. Друкарні українських видань піддали погромам, конфіскації і закриттю. Припинили виходити усі без винятку українські періодичні видання. З п'ятдесяти періодичних видань, що виходили у Львові, до окупації російською армією, було призупинено і закрито 48 українських часописів, з яких два – «Діло» і «Свобода» – закрили останніми, продовжили виходити у Відні [2, с. 76].

Для впровадження у життя шовіністичної ідеології «чисто руських начал» 3 жовтня 1914 р. головнокомандувач армій Південно-Західного фронту генерал-ад'ютант М. І. Іванов дозволив видавати у Львові російську газету «Львовское военное слово». Відповідальним редактором призначили Н. Ф. Наркевича [19, арк. 47].

Що ж до місцевих газет, то російська адміністрація підтримала видання русофільської «Прикарпатской Руси» «для поширення серед галицького населення повідомлень в бажаному для Росії світлі» [14], а Рада міністрів щомісячно виділяла на видання газети 5 тис. крб. До речі, з часу утворення в Галичині воєнного генерал-губернаторства газета «Прикарпатская Русь» при збереженні попередніх джерел фінансування стала виходити від імені «Русского народного совета» у Львові – громадської організації місцевої москвофільської інтелігенції, діяльність якої була дозволена місцевою російською владою.

Станом на 1 грудня 1914 р. з дозволу окупаційних властей у Львові виходили одна російська, дві москвофільські, шість польських газет і жодного українського періодичного видання. Крім військових цензорів, нагляд за пресою вели жандарми. За розпорядженням начальника жандармського управління воєнного генерал-губернаторства Галичини полковника Мезенцова, редакції усіх газет зобов'язувалися щоденно до 10-ї години ранку надсилати в управління по три примірники газет [21, арк. 59,60; арк. 30].

Українська мова була заборонена для вживання в адміністрації, суді та взагалі по усіх громадських організаціях. Натомість запроваджувалася російська мова, відкривалися курси її

вивчення, відкривалися російські школи та гімназії. Для втілення програми повної русифікації в життя з Росії почали прибувати відповідні «кадри».

8 вересня 1914 р. корнета, лейб-гвардії гусарського полку, графа В. О. Бобринського наказом командувача VIII армії призначили у тимчасове розпорядження воєнного генерал-губернатора Галичини, після чого він прибув до Львова, допомагати нищити українську мову та освіту. У записці від 23 вересня 1914 р. «Про мову в Галичині і Буковині» він писав: «Тепер, коли Червона Русь стала частиною російської держави, штучні успіхи «української мови і фонетики повинні впасти і повинні увійти в свої природні культурні права загальноросійська літературна (мова для інтелігенції) і всі чотири малоросійські «поднаречія» (подільське, гуцульське, бойківське, лемківське) з етимологічним правописом для простого народу...».

Щодо освіти він рекомендував: «... У початкових школах, само собою зрозуміло, повинні викладати нашу загальноросійську літературну мову, але при вивченні слід використовувати і місцеві «поднаречія». В гімназіях і вищих навчальних закладах, звичайно, може мати місце тільки наша літературна мова» [22, арк. 66].

Першочергове завдання генерал-губернаторського управління у сфері шкільної справи у Галичині полягало: а) в заходах по відношенню до існуючих державних і приватних навчальних закладів; б) у створенні при генерал-губернаторові і управлінні особливого органу для керівництва справою народної освіти.

Так, спеціальною постановою від 18 вересня 1914 р. були тимчасово закриті всі навчальні заклади Галичини [17].

27 вересня 1914 р. був опублікований циркуляр у якому наголошувалося на тому, що: «Маючи на увазі... існування глибоко ворожої Росії школи з викладанням польською, німецькою і штучно створеною українською мовою й ставлячи мету створення російською державною владою в цьому краї у найближчі роки виключно російської школи, нижчої, середньої і вищої, дозволимо собі запропонувати: – університети й інші вищі навчальні заклади закрити на невизначений час; – негайне введення курсів російської мови для вчителів Східної Галичини і Буковини в найближчих міських центрах і ввести з 1 січня в усіх навчальних закладах краю викладання російської мови як обов'язкового предмету; – проводити заходи для ознайомлення з російською літературною мовою, історією і географією Росії і російською літературою учбового персоналу і учнів; – обіцяти особливі нагороди і подяки російській владі тим керівникам учбових закладів, які введуть навчання російської історії, географії, літератури в нинішньому учбовому році і зуміють досягти добрих результатів; – тимчасово зберегти в середній і нижчій школах викладання на тих мовах, на яких воно велося до цього часу, а також і на малоруському нарідччі, з тим однак, щоби фонетичний правопис був замінений російським, а з 1916 р. – викладання вести виключно російською мовою, допускаючи місцеві мови і діалекти лише при першому поясненні учням» [20, арк. 43].

Нагляд за народною освітою доручили члену Державної думи шталмейстера двору його величності Д. Чіхачова, який перебував при Головнокомандувачеві армій Південно-Західного фронту. Чіхачов почав готувати ґрунт для відкриття російських шкіл в Східній Галичині. Для цього він в Києві зустрівся із завідувачем київського навчального округу А. Н. Деревецьким. Деревець кий запропонував керівнику канцелярії В. Т. Иванову і директору народних училищ Київської губернії Б. Плесков розробити під керівництвом Чіхачова положення про тимчасове адміністративне управління учбовою частиною в Галичині, а також план і програму курсів для підготовки вчителів російської мови в Галичині, який підтримав граф В. Бобринський [1, с. 92].

З вересня 1914 р. в початкових і середніх школах Галичини розпочалося викладання російської мови, а до весни 1915 р. Г. Бобринський прийшов до висновку про необхідність введення в Галичині російської школи для «здійснення заходів в області школи, спрямованих для духовного зближення галицького народу з російським». Г. Бобринський наголошував, що навчання в цих школах повинно вестися російською, за винятком міст із більшим відсотком польського населення. В селах Східної Галичини мали відкриватися російські школи, а в Західній Галичині – польські, з обов'язковим навчанням російської мови. [8, с. 93].

Кадри російськомовних вчителів розпочали готувати вже зимою 1914–1915 рр. на короткотермінових курсах російської мови. У Львові, Самборі, Тернополі, Станіславові були відкриті двомісячні курси, на які приймали осіб, які займалися педагогічною діяльністю і були знайомі з російською мовою. Крім урядових курсів на території Східної Галичини аналогічні курси організували місцеві русофіли з «Общества им. М. Качковского» і з 1 травня 1915 р. відкрила загальнодоступні безкоштовні чотиримісячні курси російської мови, історії і географії Росії [8].

Активними прихильниками введення російської мови на території Східної Галичини восени 1914 р. виступали місцеві русофіли. Лідер «Русского народного совета Прикарпатской Руси»

Ю. Яворський 22 вересня 1914 р. опублікував статтю про майбутнє Галичини, у якій, на його думку «... перш за все повинна би переможно піднятися в ній... прекрасна і вільна, велика і могутня царственна російська мова! В усіх областях і проявах її суспільного і громадського життя, в школах і канцеляріях, на зборах і в пресі, в написах, оголошеннях, промовах... В історично російському краї... не повинно бути іншої публіцистичної, суспільної і державної мови, крім єдиної, переможної, господарської мови – російської» [15].

На території Східної Галичини знаходилась значна кількість австрійських державних учбових закладів, які передбачалося повністю ліквідувати в найкоротший термін, а також школи з викладанням польською, німецькою і українською мовами. Закриття усіх навчальних закладів на території Східної Галичини викликало незадоволення місцевого населення, деяких членів Державної Думи. 9 жовтня 1914 р. група польських депутатів Державної Думи відправила генерал-губернатору Г. Бобринському листа про становище в Галичині, у якому зазначалося, що якщо раніше місцевим жителям здавалося, що під Росією їм краще б було жити, «то справжні дії цивільної адміністрації, зокрема, в сфері народної освіти, заставляють від цієї думки відмовитися» [18, арк. 38].

Прохання про відновлення занять у приватних навчальних закладах почали надходити наприкінці 1914 р. Одночасно почали поступати прохання, переважно з боку росіян, про відкриття нових навчальних закладів як загальноосвітніх, так і спеціальних. Відновлення занять у закритих, за обов'язковою постановою, навчальних закладах дозволялося з 1 січня 1915 р., лише за дотримання особливих правил, затверджених генерал-губернатором. Г. О. Бобринський дозволив відкривати приватні навчальні заклади у Галичині та Буковині за умови дотримання таких правил:

«1. Особи, які бажають відкрити навчальні заклади, повинні звернутися до мене з відповідним клопотанням і отримати особливий дозвіл на відкриття училищ (шкіл). До клопотання необхідно додати список викладацького складу. 2. Кожна зміна у викладацькому складі допускається лише з мого відома і дозволу. 3. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, викладачів повинні звільняти власники шкіл від виконання обов'язків. 4. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, повинні бути вилучені із використання в навчальному закладі підручники, книги для читання та інші посібники. 5. Викладання загальноросійської літературної мови в навчальному закладі має бути виділено не менше 5-ти годин на тиждень у кожному класі. 6. Історію, географію, польську мову та історію польської словесності можна викладати лише за підручниками, дозволеними в Російській імперії, допущеними за особливим моїм дозволом, або осіб, мною уповноважених. 7. Закону Божого повинні навчати викладачі того ж віросповідання, до якого належать учні. 8. У навчальних закладах, що утримуються монахами або монахинями римо-католицьких орденів, не повинні навчатися учні та учениці православного та греко-уніатського (католицького) віросповідань».

Порушення одного із цих правил спричинить закриття навчального закладу. «Про викладання українською мовою таких предметів, як українська мова та література, не було й згадки [11, с. 33].

На початку 1915 р. у Галичині було відкрито 5 сільських народних і 33 церковних шкіл. Планувалось у найближчі 5 років покрити край мережею з 9 тис. шкіл, відкрити 10 учительських семінарій, 2 учительські інститути, 25 чоловічих і 25 жіночих гімназій. Вищі школи мали бути закриті до кінця війни. Львівський університет, найвірогідніше, мав бути перенесений до Варшави, а Варшавський – до Львова, щоб «Східна Галичина стала нерозривною частиною Росії» [6, с. 390]. На початку квітня 1915 р. у бесіді з кореспондентом петроградського «Русского Слова» Г. О. Бобринський відкрив справжні наміри окупаційної влади по відношенню до українського шкільництва: «викладання в нижчій школі повинно проводитися російською мовою, за винятком міст з великим відсотком польського населення. В селах Східної Галичини будуть відкриті російські школи» [16].

Таким чином можна стверджувати, що політика влади скеровувалась на повну русифікацію краю і не залишала жодних перспектив до вирішення «українського питання» навіть на регіональному рівні. Але ситуація, що склалася на фронті і відступ російських військ у червні 1915 р., привели до повного краху планів російської окупаційної влади у сфері русифікації Східної Галичини та приєднання її до Російської імперії.

Бібліографічні посилання:

1. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтурина. – М.: «АИРО-XX», 2000. – 264 с.
2. Вістник Союзу визволення України. (далі – Вістник СВУ). – Відень. 1916. – Ч. 122.

3. **Грушевський М.** Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – Нью-Йорк, 1990.
4. Діло. – 1917. – лютий.
5. **Дорошенко Д.** Історія України. 1917-1923 рр. Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932. – Т. I.
6. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородин та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 1. – 544 с.
7. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородин та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 1. – 544 с.
8. Львовский вестник. – 1915. – 27 марта.
9. **Мазур О.** Львів у роки Першої світової війни / О. Мазур, І. Патер // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996.
10. Нива. – Львів, 1916. – №4. – С. 262-264.
11. Опис священників, померших в часи російського наїзду // Діло. – 1915. – 15 вересня.
12. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – Киев, 1916.
13. **Петрович І.** Галичина під час російської окупації: серпень 1914 р. – червень 1915 р. / І. Петрович – Відень: Політична бібліотека, 1915. – 116 с.
14. Прикарпатская Русь. – 1914. – 11 октября.
15. Прикарпатская Русь. – 1914. – 22 сентября.
16. Прикарпатская Русь. – 1915. – 7 апр.
17. Российский государственный военно-исторический архив (далі РГВИА), Ф. 2003, Оп. 1, д. 1.
18. РГВИА, Ф. 2005, Оп. 1, д. 13.
19. РГВИА, Ф. 2067, Оп. 1, д. 3001.
20. Российский государственный исторический архив (РГИА), Ф. 826, Оп. 150, д. 38.
21. Центральный державный историчний архів України в м. Києві (далі ЦДАУК), Ф. 365, Оп. 1, спр. 61; Ф. 361, Оп. 1, спр. 1168.
22. ЦДАУК, Ф. 361, Оп. 1, спр. 162.

УДК 355. 426

С. О. Вовк

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Науковий інтерес до вивчення громадянської війни серед дослідників обумовлений низкою причин, і перш за все, тим, що останнім часом в світі збільшилася кількість внутрішніх війн, які ведуться на різних континентах. Для вивчення особливостей громадянської війни як суспільно-політичного феномену необхідно використовувати інструментарій цілого ряду гуманітарних наук, що дозволить врахувати всі аспекти окресленої проблематики.

Ключові слова: громадянська війна, політичний конфлікт, концепція «соціального характеру», людський вимір, алгоритм дослідження внутрішньої війни.

Научный интерес к изучению гражданской войны среди исследователей обусловлен рядом причин, и прежде всего, тем, что в последнее время в мире увеличилось количество внутренних войн, которые ведутся на разных континентах. Для изучения особенностей гражданской войны как общественно-политического феномена необходимо использовать инструментарий ряда гуманитарных наук, что позволит учесть все аспекты поставленной проблемы.

Ключевые слова: гражданская война, политический конфликт, концепция «социального характера», человеческое измерение, алгоритм исследования внутренней войны.

Civil war - most frightful, that can happen with the state and people. She breaks thousands of human